



האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

עיון מחודש בתשובת הרשב"א

■ הקדמה ■ תשובת הרשב"א: הרקע ועובדות
השאלה; הכרעת הרשב"א ■ הקשיים בהבנה
המקובלת של תשובת הרשב"א ■ הצעה
אחרת להבנת תשובת הרשב"א: הרשב"א
אינו חולק באונס הבא לאדם על ידי עצמו;
ראיות מדברי המאירי; תשובת הרשב"א
עוסקת בכפייה על ידי אחרים ■ אונס הבא
על ידי אחרים ואונס הבא לאדם על ידי עצמו
■ נימוקים אחרים ■ כיצד התפתחה ההבנה
המקובלת של תשובת הרשב"א ■ סיכום

הקדמה

במאמר זה, נדון באחד התנאים הנחוצים להבטחת מסירת הגט ברצון המגרש, כשקיבל
הבעל על עצמו לשלם קנס, אם לא יגרש את אשתו עד מועד מסוים.

הרמ"א מסתמך על אחת מתשובות הרשב"א (חלק ד, סימן מ) בעניין זה ופוסק (רמ"א, אבן
העזר, סימן קלד, סעיף ד): "וטוב לחוש לכתחילה לפטרו מן הקנס". תשובה זו הועתקה

* אני מבקש להודות לד"ר אבי שויקה, שקרא את המאמר והציע תיקונים לשוניים, במיוחד בתחום הביטויים
המיושנים והניבים הצרפתיים שלא יכולתי להימנע מן השימוש בהם, ולפרופ' ברכיהו ליפשיץ, שקרא את
המאמר בדיוקנות רבה, והשתכנע מן הדברים האמורים בו, והעיר הערות חשובות שסייעו לי לשפר אותו.
חרף עזרתם של אלה, כל האמור במאמר הוא על אחריותי הבלעדית.

בקיצור ב"בית יוסף" (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד), ונראה שהרמ"א והבאים בעקבותיו הכירו רק את הגרסה המקוצרת שלה, ולכן לא הבינו אותה כשורה, ומשום כך היא מעוררת קשיים מרובים.

הראשונים העוסקים בשאלה זו¹ מסכימים בדרך כלל שאם קיבל עליו הבעל קנס, אם לא יגרש את אשתו, הגט כשר, אם לא מסר מודעה על הגט. הרמ"א, שהכיר רק את הגרסה המקוצרת של התשובה, אומר שהרשב"א סבור שאם הבעל מתחרט, אף על פי שקיבל על עצמו לשלם קנס אם לא יגרש את אשתו, הוא אינו צריך למסור מודעה, אבל "כל דידיעין באונסיה", הגט מעושה ופסול. לכן, מחשש לחרטת הבעל, הרמ"א פוסק שיש לפטור בעל שמבקש לגרש את אשתו לפני מתן הגט מכל קנס שקיבל עליו ברצון, אבל כמה מן הפוסקים שבאו אחריו החמירו יותר ממנו, ולא קיבלו את פסקו של הרמ"א, המכשיר בדיעבד את הגט הזה.

להלן נבקש להראות שדעת הרשב"א בתשובתו אינה חולקת על הדעה המקובלת בקרב הראשונים בסוגיה זו.

תשובת הרשב"א

וזה לשון תשובת הרשב"א:²

פירפיניאן, לרבי מנחם

שאלת: ראובן בעל לאה, וקרובי לאה היו בהסכמה שיגרש ראובן זה את אשתו, ונאותו זה לזה בקנס אלף דינרים, ושיגרש זה לזמן ידוע, ואחר כך נתחרט ראובן ומיאן בדבר. והללו מתרין בו מצד הקנס, עד שזה הולך אצל הגזבר ומחלה פניו שיתפשר עמו, ולא רצה בתחבולות שעשו קרובי האשה. אדרבא, איימו שאם יעבור אפי' שעה אחת מן הזמן יניחוהו במשמר עד שיפרע, ומחמת יראה זו הוא מגרש, אלא שלא היה בקי למסור מודעה, אם נדון גט זה כדין גט מעושה אם לאו?

1 שו"ת הריטב"א, סימן צו; שו"ת מהרי"ק, שורש סג; תשובת הרב מיימון נג'אר (מובאת בבית יוסף, אבן העזר, סימן קלד); שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א. וראה עוד בהרחבה בספרו של הרב צבי גרטנר כפייה בגט (התשנ"ח).

2 שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן מ (פיעטרקוב התרמ"ג; ירושלים התש"ך). הנוסח שב"בית יוסף" משובש, ואינו מאפשר להבין אל נכון את העובדות ואת התשובה. במבט ראשון, אי אפשר לדעת כיצד מבין ה"בית יוסף" את התשובה. הדבר תלוי בנוסח התשובה שעמד לפני ה"בית יוסף", אם הנוסח המקורי וקיצר אותו או הנוסח המשובש. להלן נראה שמלשון ה"שולחן ערוך" עולה שהאפשרות הראשונה היא הנכונה (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ה).

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

תשובה:

נ"ל שגט זה מעושה ופסול הוא, כל שידענו באונסו של זה, ואע"פ שלא מסר מודעה, שא"צ מסירת מודעה אלא היכא דשקיל זוזי, משום דסתמא דמילתא: כל שקיבל זוזי גמר ועביד ומחיל אאונסים. וכדאמרין: תלוה וזבין וזבינה זבני, דאגב אונסא דזוזי גמר ומקנה, ואפ"ה אי מסר מודעה, המודעה מבטלה. אבל תלוה ויהיב לאו כלום הוא, ולא צריך מודעה, כל דידיעין באונסיה ותלוה וגירש גירושיו לאו גירושין, דהא ליכא זוזי. דאי משום דקא מיפטר בגט זה משאר וכסות, הא מוכח בגמרא³ להדיא דהפקעת דברים אלו לא חשבינן להו כקבלת ממון. וא"כ הו"ל כתלוה ויהיב, דאשה קנויה היא לבעל וקניין כספו קרינן ליה. ואונס קנס אונס הוא, דלאו תלוה דאונס גוף הוא דוקא אמרינן, אלא אפילו אונס ממון נמי הוי אונס כמעשה דפרדיסא.⁴ ועליו כתב הראב"ד ז"ל דמיניה שמעינן דאונס ממון הוי אונס.⁵ וכן כתב ר"ח ז"ל: "מהא דפרדיסא שמעינן דמאן דמפחיד לחבריה במידי דיכיל למיעבדיה כגון הפסדת ממון או הכאה, כל שכן הכאה של נפשו, דאומר לו: אי לא מזבנת לי כך וכך עבידנא לך כך וכך. דאית להו למכת' ליה מודעה בהאי ולפירושי בה: ידענא ביה באונסיה דפלניא, ואע"ג דלא עביד מאי דאמר ומחיל ליה. אלא כיון דאמר עבידנא ויכול למעבד, היינו אונסיה דמוכר". ואם נפשך לומר כתלוה וזבין הוא זה, דכיון שקיבל על עצמו מדעתו בקנס אלף דינרים,⁶ ובנתינת הגט הרויח ממון זה שקבל על עצמו מדעתו בלא שום אונס, הרי זה כמקבל ממון דעלמא! לא היא, שאין זה כמקבל ממון אלא כנפסד מהפסד ממון ניצל. וגריע טובא⁷ מהפקעת שאר וכסות, שלא חשבינן ליה קבלת ממון. וגט מעושה כגון זה,⁸

3 בבא בתרא מח ע"א, ושם מובאת ראייה מגיטי נשים.

4 בבא בתרא מ ע"ב. אלמלא הסכים בעל הפרדס למכור אותו לשוכר, היה השוכר מאיים עליו שיריד אותו מנכסיו על ידי כבישת שטר משכנתא ויפסיד אותו את חזקתו בה, כיוון שלא היה לבעלים שטר קניין, ובעלותו הייתה מכוח החזקה. וראה גם את הסברו של המחבר בשולחן ערוך, חושן משפט, סימן רה, סעיפים א, ז. וראה גם משנה תורה, מכירה, פרק י, הלכה א והלכה ד.

5 מדובר באונס ממוני כפוי, כמעשה דפרדיסא, כלומר אונס מנוגד להלכה.

6 הדינרים על פי רוב, בתקופה ובאזור הגאוגרפי שברקעה של השאלה, היו מטבעות כסף שמשקלם 3.5 גרם לערך. ראה Joseph J. Ajdler, *Talmudic Metrology V: Halakhic Coinage in the Post Talmudic Period*, 23cBDD 7 (2010). היחס בין הזהב והכסף היה 12 לערך, ו-1000 דינרים בני 3.5 גרם כסף כל אחד היו שווים ל-291 גרם זהב או 12,000 דולר לערך, לפי ערך הזהב בשנת 2015. לאחר קריאה מעמיקה של התשובה ושל המשפט האחרון במיוחד, מתחזקת ההבנה שהרשב"א דן באונס שהוטל על ידי הצד השני, משפחת לאה או הגזבר, כלומר אונס הבא על ידי אחרים. ועוד נדון בעניין זה בהרחבה.

7 לא ברור למה גריע טובא, שהרי העיקרון דומה. אולי ההבדל הוא שהשאר והכסות הם חיובים מן התורה, ואילו חיוב הקנס יסודו רק בהסכם פרטי, ובכל זאת קשה למה גריע טובא. וצ"ע.

8 כגון הגט שנתן ראובן ללאה לאחר שאיימו עליו קרוביה להביא למאסרו, אם לא יפרע את הקנס.

אפילו ביד ישראל פסול, וכ"ש ביד גוים. דאלו גוים, אפילו כדין פסול, אא"כ אמרו לו: עשה מה שישראל חבריך אומרין לך. כדאיתא בתוספתא⁹ ובירושלמי.¹⁰

התשובה נשלחה לרבי מנחם בן שלמה מאירי מפרפיניאן (Perpignan).¹¹ מדובר אם כן בחליפת מכתבים בין שני גדולי קטלוניה ורוסיון (Roussillon) הסמוכה בשנת 1300 לערך. מנוסח הדברים בפירושו של המאירי בעניין זה, עולה בבירור שהמאירי קיבל את התשובה והשתמש בה בחיבורו (בית הבחירה, גיטין פח ע"ב).¹²

עיון בנוסחן השלם של השאלה ושל התשובה מאפשר ניתוח טוב יותר של הנסיבות המדויקות, אולם אינו מבהיר את העניין. סיבוכו של העניין נובע מצירופם של גורמים אחדים שהרשב"א לא הבדיל ביניהם בבירור. לכן יש מבוכה גדולה בין מפרשי ה"שולחן ערוך" והפוסקים.

הרקע ועובדות השאלה

עובדות השאלה הן:

א. ראובן קיבל על עצמו מתוך רצון לשלם קנס בסך אלף דינר לזכות הגזבר, כנראה גזבר העיר,¹³ אם לא יגרש את לאה אשתו עד יום מסוים. לכאורה, קיבל עליו ראובן לשלם קנס כדין, שאלמלא כן, היה הרשב"א מדגיש את הדבר.

9 תוספתא, יבמות יב, י.

10 ירושלמי, גיטין ט, ט. סוגיית הירושלמי מפורטת יותר, ואולי משום כך הרשב"א דן בה ולא בסוגיית הבבלי.
11 ר' מנחם המאירי, שהיה אחד מן התלמודיים המפורסמים ביותר בזמנו, היה צעיר ביותר מעשרים וחמש שנה מן הרשב"א, וראה את עצמו כתלמידו, כמו שעולה מן הקטע שבסוף פתיחתו לפירושו למסכת אבות, שהוא כותב בו שהתחיל את פירושו כשהיה כבן 38 וגמר אותו בשנת 1300, כשהיה כבן 51. וזה לשונו: "ה"ה ר' שלמה ברצלוני בכמהר"ר אברהם אדרת אשר הרביץ תורה והרחיב גבול התלמידים וחיבר חיבורים הוציא לאור כל תעלומה ועל ידו החזקנו לבאר כמה הלכות עמומות בכמה מסכתות בנדבת לבו אשר הטו חסדו עלינו בנועם".

12 הרב שמואל קלמן מירסקי, בספרו רבי מנחם המאירי (התש"ט), זיהה בתוך תשובותיו של הרשב"א עשרות תשובות שנשלחו אל המאירי, והן מעידות על הקשרים ההדוקים שהיו ביניהם. אין ספק בדבר מקורות התשובות ושיוכן לרשב"א, שהרי הספק אלו מהן נכתבו על ידי הרמב"ן אינו נוגע לתשובות שנשלחו למאירי. וראה גם דברי המבוא של הרב מירסקי לחיבור התשובה לרבנו מנחם ב"ר שלמה המאירי (מהדורת הרב אברהם סופר, התש"י) עמ' 15-21, ובמיוחד בעמ' 21, הע' 24.

13 בתשובה מדובר על "גזבר" סתם, ויש לשער שמדובר בגזבר העיר. גזבר זה מילא תפקיד דומה לתפקיד השליש הנזכר בגמרא (כתובות סט ע"ב) ובתוספתא (בבא מציעא א, י), כלומר אדם נאמן על שני הצדדים שמשלשים בידו את הקנס. אבל נראה שבמקרה שלפנינו, לא הושלש הקנס לטובת האישה, אלא לטובת העיר, שהרי מתאורר העובדות עולה שהגזבר היה יכול להפחית את הקנס, אלמלא עשתה משפחת לאה קנוניה עמו. לכן, לא ברור מי גרם לאונס, משפחת לאה, ואז הגט פסול, או הגזבר הגוי, ואז הגט בטל.

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

לא ברור מדוע קיבל ראובן על עצמו לשלם קנס בסכום כה גבוה, אלף דינרים.¹⁴ הרב מיימון נג'אר¹⁵ והריטב"א (שו"ת הריטב"א, סימן צו) אומרים בתשובותיהם שהמגרש עשה כן כדי לאלץ את עצמו לגרש את אשתו. גם תנאי הפעלת הקנס אינם ברורים, ואפשר שהם לכאורה בניגוד להלכה ואין להם תוקף הלכתי, מפני שהם נראים כאסמכתא בלי קניין של ממש. מכל מקום, הרשב"א לא העלה את שאלת תוקף הקנס עקב בעיית האסמכתא והסכום הגבוה¹⁶ ולא את האפשרות שאולי לא יוכל ראובן לשלם את הקנס.¹⁷

ב. ראובן שינה את דעתו, והתחרט על הבטחתו, ולא רצה לגרש את אשתו.

ג. ראובן הבין את הקושי הנובע מחרטתו, ולכן השתדל לנהל משא ומתן עם הגזבר כדי להתפשר עמו. מנוסח השאלה נראה שהגזבר יכול היה להיעתר לבקשתו של ראובן ולהתפשר עמו,¹⁸ וראובן היה מסכים לשלם קנס מתקבל על הדעת כדי למנוע את מסירת הגט לאשתו.

ד. משפחת לאה, מן הסתם משפחה עשירה ובעלת השפעה, הצליחה בעזרת תחבולות לעשות קנוניה עם הגזבר נגד ראובן ולשכנע את הגזבר לחייב את ראובן לשלם את הקנס במלואו. ולא זו בלבד, אלא שאימה על ראובן במאסר עד שיפרע את הקנס.

ה. בסופו של דבר, נאלץ ראובן לגרש את אשתו כדי להימנע מלשלם את הקנס, שנראה לו מוגזם בשעה שבא לשלמו, ונוסף על זה לא ידע שהוא רשאי למחות ולמסור מודעה כדן.

14 כנראה, אלף דינרים היו שכרו של פועל פשוט בשלוש שנים ושכרו של אומן או של פועל מקצועי כמשך שנה וחצי עד שנתיים. שכרו של פועל מקצועי בימי הביניים בעשרה ימים היה Livre Tournais (סוג של מטבע) אחד או 80 גרם כסף טהור (ראה tinyurl.com/medieval-mrugala).

15 תשובתו מובאת בבית יוסף, אבן העזר, סימן קלד.

16 אכן, לדעת הרשב"א, אין חשש אסמכתא בגיטין ובקידושין. בחידושי לבבא בתרא (קסח ע"א, ד"ה עוד), הרשב"א מסביר מדוע לא מצאנו שדין האסמכתא חל רק בדיני ממונות בלבד, ולא בגיטין ובקידושין. הוא גם התייחס לנידון הזה בתשובותיו (שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתקלג). לעוד פרטים על שיטת הרשב"א, ראה ספרו של ברכיהו ליפשיץ **אסמכתא, חיוב וקניין במשפט העברי** (התשמ"ח) עמ' 28-31. עמדה זו באה כבר בחידושי הרמב"ן. וזה לשונו (בבא בתרא קסח ע"א, ד"ה הכי גרסינן): "והוי יודע שלא הוזכרה אסמכתא בתלמוד אלא בדיני ממונות אבל לא בגיטין וקידושין שכמה פעמים שנינו 'אם לא באתי מכאן ועד שנים עשר חודש', 'אם אעבור מכנגד פניך שלוש יום', וכיוצא בהן, ולא בטלו דבריו משום אסמכתא". גם הר"ן בחידושי (בבא בתרא שם, ד"ה ולא היא), מביא את דעת הרשב"א בעניין האסמכתא. גם ה"נימוקי יוסף" (בבא בתרא סה ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה דוחין) כותב בשם הריטב"א שאין אסמכתא בגיטין. וזה לשונו: "כך למדתי מפי מורי הרשב"א ומפי מורי הרא"ה ז"ל... הריטב"א ז"ל". גם הריטב"א כותב כן בחידושי (שם, ד"ה ובעיקר דיני אסמכתא).

17 אולי ראובן היה יכול לשלם את הסכום הזה, אבל הדבר היה קשה לו, ולכן גירש את אשתו הן בגלל הסכום הגבוה הן מפני שהיה נאלץ למכור מנכסיו, והמכירה נמשכת זמן רב.

18 אבל הגזבר לא היה חייב להיעתר לבקשת הבעל, וקרובי לאה היו רשאים להתנגד לבקשת ראובן.

הרשב"א קובע שהגט שנתן ראובן לאשתו הוא בגדר גט מעושה, אך אינו אומר במפורש מה עושה אותו גט מעושה, אם האיום במאסר עקב התערבותה של משפחת לאה או ההתעקשות והמזא ומתן על סכום הקנס? הרשב"א אינו אומר איזה מן הפרטים שהוא מזכיר בתשובתו הוביל אותו למסקנה שמדובר בגט מעושה. הרשב"א אומר רק שלעתים אונס ממוני עשוי להיות בגדר אונס ממש כמו כפייה גופנית. מאידך, לולא התערבותה של משפחת לאה, היה ראובן חייב לשלם את הקנס, אם הגזבר לא היה נעתר לבקשתו ומסרב להתפשר עמו על גובה הקנס. מסתבר, ואף קרוב לוודאי, שאילו התפשר הגזבר עם ראובן, הרשב"א לא היה פוסל את הגט, מפני שראובן קיבל על עצמו ברצון את הקנס הגבוה.

מכל מקום, בנסיבות השאלה הנזכרות, ר' מיימון נג'אר,¹⁹ הרשב"ץ²⁰ והמהרי"ק,²¹ היו מכשירים את הגט,²² אם לא מסר הבעל מודעה, אף על פי שניתן לטעון שראובן נתן את הגט רק כדי להיפטר מלקיים את התחייבותו לשלם קנס גבוה. הרשב"ץ אף אומר שגט שניתן תמורת הצהרת ויתור של האישה על דמי כתובתה, אם בעלה אינו מסוגל לשלם, הוא גט כשר.

הכרעת הרשב"א

הרשב"א סבור שמדובר באונס, כמו במעשה דפרדיסא, ומכאן השוואתו לאחד משני המצבים: "תליוהו וזבין - זביניה זביני", שאם אנסו הקונים את המוכר למכור להם, אגב אונסו גמר ומקני, ומכירתו שרירה וקיימת, אם לא מסר מודעה וקיבל לידי את המעות; "תליוהו ויהיב", שאנסו אותו לתת להם את הדבר חנם או מכר להם בזול עקב פחדו מפניהם, אין מכירתו בגדר מכירה ואין מתנתו בגדר מתנה, ואינו צריך למסור מודעה. והכלל: כל שאונסו ידוע - מתנתו או מכירתו בטלות.

בתחילת התשובה, הרשב"א משווה את דין ראובן, שנאלץ לגרש את אשתו עקב הקנס הגבוה שקיבל על עצמו, למצבו של מי ש"תליוהו ויהיב", ומשמעות הדבר שהגט מעושה ופסול או אפילו בטל. אחר כך הרשב"א אומר שניתן להשוות את מצבו של ראובן למצבו של מי ש"תליוהו וזבין - זביניה זביני", בגלל ביטול הקנס, ואף על פי כן הרשב"א מסיק חד משמעית: רק אילו היה הבעל מקבל ממון תמורת מתן גט לאשתו, היה דינו כדין "תליוהו

19 לעיל, הע' 15.

20 ראה שו"ת תשב"ץ, חלק א, סימן א. וראה מסקנה דומה שם, חלק ב, סימן סח.

21 שו"ת מהרי"ק, שורש סג. התשובה מובאת בבית יוסף, אבן העזר, סימן קנד, בלשון אחר מן המקור אבל המשמעות שווה.

22 ראה דברי הרשב"א, להלן ליד ציון הע' 36, בעניין מי שנשבע לגרש את אשתו, וכל שכן מי שקייב את עצמו בקנס או נתן עירבון.

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

וזבין - זביניה זביני", והגט היה כשר. לעומת זאת, ביטול הקנס אינו שקול לקבלת כסף, ולכן דינו כדין "תליוהו ויהיב", שמתנתו אינה מתנה, והוא אינו צריך למסור מודעה, ונמצא שהגט שנתן ראובן לאשתו הוא בגדר גט מעושה, ולכן הוא פסול. נראה אפוא, אף על פי שהרשב"א אינו אומר זאת במפורש, שאלמלא קיבל ראובן על עצמו לשלם קנס של אלף דינר, אם לא יגרש את אשתו, אלא היה נותן לה אלף דינרים כעירבון למתן הגט, היה מצבו שונה לגמרי, מפני שלאחר שהוציא את העירבון מרשותו, עם הגירושין הוא מקבלו ממנה חזרה, ויש כאן אפוא קבלת ממון מן האישה, ולכן הגט כשר.

על כל פנים, אנו רואים שהרשב"א פוסק שדינו של ראובן כדין "תליוהו", המתואר בגמרא כאונס הבא על האדם על ידי אחרים ולא על ידי עצמו. לכן מסתבר לומר שלדעת הרשב"א, יסוד האונס הוא בהתערבותה המנוגדת להלכה של משפחת לאה, באמצעות איום לגרום למאסרו שלא על פי פסיקה של בית דין של ישראל. לדעת הרשב"א, איומה של משפחת לאה הוא בגדר אונס גמור, והוא פוסל את הגט, וראובן אינו חייב למסור מודעה. ואולם השאלה היחידה שהרשב"א דן בה בהרחבה היא אם ויתור על הקנס דינו כדין קבלת ממון, ואין הגט בגדר גט מעושה, אך אין בתשובתו אמירה ברורה בדבר טיבו והגדרתו של יסוד האונס.

הקשיים בהבנה המקובלת של תשובת הרשב"א

לפי ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א, הטעם להכרעתו שהגט מעושה ופסול, אף בלי שמסר ראובן מודעה, הוא: ראובן הביא על עצמו את האונס, כשהתחרט. האונס הזה הוא בגדר כפייה שלא כדין, והגט פסול, אף אם לא מסר ראובן מודעה, אלא אם יקבל ממון. לפי הבנה זו, הפרטים הנזכרים בשאלה על אודות התערבותה של משפחת לאה בעניין, ההפחדה והאיום במאסר, הם רק סיפור המעשה כפי שאירע, אבל אין להם שום משמעות או חשיבות הלכתית לגבי הכרעת הרשב"א. לכן, ניתן לצמצם את השאלה לנוסח מעין זה: "ראובן קיבל עליו קנס גבוה ברצון, אם לא יגרש את אשתו, והתחרט על הסכמתו לקבל עליו את הקנס, ונאלץ לתת את הגט לאשתו כדי להיפטר מן הקנס, ולא ידע איך מוסרים מודעה. והשאלה היא: מה דינו של גט זה?". העובדה שחלק נכבד מן השאלה, שאין לו חשיבות הלכתית, נשמר בנוסח השאלה בתשובת הרשב"א, מתמיהה מעט.

נוסף על זה, הבנה זו מעלה קשיים משמעותיים. למעשה, אין למצוא בנוסח התשובה אפילו רמז להבנה זו, במיוחד לאור המשפט האחרון בה: "וגט מעושה כגון זה, אפילו ביד ישראל, פסול. וכל שכן ביד גוים. דאלו גוים אפילו כדין פסול, אא"כ אמרו לו: עשה מה שישאל חבריך אומרין לך. כדאיתא בתוספתא ובירושלמי".

לפי ההבנה המקובלת, קשה להבין מה פשר המשפט הזה ומה הקשר בינו לבין התחלת התשובה? לא מובן לגמרי במה מדובר. למה הרשב"א מזכיר פה את העישוי על ידי אחרים, ובמיוחד את העישוי על ידי גויים? גוי, מאן דכר שמיה? אין שום קשר בין התשובה, הדנה באונס הבא לאדם על ידי עצמו, לבין המשפט האחרון, הדין באונס הבא לאדם על ידי אחרים, אם ישראל אם גויים, ואין שום מקום להזכיר שאם נעשה העישוי שלא כדין, בישראל הגט פסול ובגויים בטל.

כמו כן, באמצע תשובת הרשב"א בא משפט מתמיה, שהוא מובאה ארוכה מדברי רבנו חננאל הדנה אך ורק באונסים הבאים לאדם על ידי אחרים, במיוחד אונס והפחדה ואיום. ושוב נשאלות השאלות לפי ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א: מה הקשר בין מובאה זו לבין התשובה הדנה באונס הבא לאדם על ידי עצמו? מה ראה הרשב"א להביא את דברי רבנו חננאל, הדין בעישוי על ידי אחרים, אחרי שכבר הוכיח שאונס ממוני יכול להיגרם גם על ידי האדם עצמו? הפחדה או איום מאן דכר שמיה?

ומתמיה עוד יותר, אם השאלה הייתה רק על קנס שקיבל על עצמו הבעל לשלם, אם לא ייתן גט לאשתו, ואין חשיבות להתערבותה ולאיומיה של משפחת לאה, היה הרשב"א צריך לדון בעניין מי שרצה לקדש אישה, והתנתה עמו שלא תתמצה להינשא לו, אם לא יכתוב לה את כל נכסיו, שהוא בחינת אונסא דנפשיה, ולמה דן הרשב"א בעניין הפרדס המובא באותו עמוד בתלמוד, העוסק באונסא דאחריני? (בבא בתרא מ ע"ב).

הצעה אחרת להבנת תשובת הרשב"א

הרשב"א אינו חולק באונס הבא לאדם על ידי עצמו

נוכח הקשיים האלה, נראה לי להציע הבנה אחרת לתשובת הרשב"א. לשם כך, יש להחליף את הנחות היסוד. באונס הבא לאדם על ידי עצמו, אין האונס גמור, ולכן הגט כשר, אם לא מסר מודעה, כפי שנראה להדיא ממסקנת סוגיית מי שרצה לקדש אישה, והתנתה האשה את הסכמתה להינשא לו בהסכמתו לכתוב לה את כל נכסיו (בבא בתרא מ ע"ב), ומקושיית הגמרא, "ודילמא שאני אונסא דנפשיה מאונסא דאחריני" (בבא בתרא מז ע"א), שנתקבלה, ולא נדחתה. אבל בנידון דידן, איום המאסר הוא בגדר אונס על ידי אחרים, והוא נוגד את הדין ובגדר כפייה שלא כדין, מפני שאין הדין נותן שכופים את הבעל לתת גט לאשתו בניגוד לרצונו, ולכן הגט פסול גם בלי שמסר מודעה.

עכשיו תובן תשובת הרשב"א בלי שום קושי ודוחק. הנתונים בשאלה הקשורים לאיום המאסר חשובים, ולא מיותרים. הפניית הרשב"א לסוגיית מעשה דפרדיסא הגיונית,

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

והמונחים ההלכתיים "תליוהו וזבין" ו"תליוהו ויהיב" מתייחסים לאונס הבא לאדם על ידי אחרים, שהוא סביר יותר ומתקבל על הדעת. כמו כן, הבאת דברי רבנו חננאל ביחס להפחדה והמשפט האחרון בתשובה מובנים בלי דוחק. מדובר באונס הבא לאדם על ידי אחרים שלא כדין, מפני שאין הדין נותן לכפות את הבעל לתת גט לאשתו בניגוד לרצונו. לכן: אם הכופה ישראל - הגט פסול; ואם הוא גוי - הגט בטל. כי גם אילו היה מדובר במצב שהדין נותן שכופים את הבעל, היה הגט פסול, אלא אם כן אמר לו הגוי: עשה מה שדייני ישראל אומרים לך לעשות.

יש להצעה הזאת כמה יתרונות חשובים: אין עוד מחלוקת בין הרשב"א לבין כל הראשונים באונס הבא לאדם על ידי עצמו. כך נמצאת מתורצת גם השאלה: למה לא התייחסו כל הראשונים לתשובת הרשב"א, ואפילו תלמידו הריטב"א. ה"בית יוסף" מצטט את תשובת הרשב"א בחדא מחתא עם תשובות אחרות שנתפרשו עד עכשיו כמנוגדות לה.²³ היה גם קשה להבין עד עכשיו למה ציטט ה"בית יוסף" את תשובת הרשב"א, אבל ב"שולחן ערוך" לא פסק כמו הרשב"א לפי ההבנה המקובלת, שהרי אפשר לדייק מדבריו שבאונס הבא לאדם על ידי עצמו, הוא צריך למסור מודעה, כדי שיתבטל הגט (שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד).²⁴

ואכן, לא ברור כיצד כל הקשיים האלה בהבנה המקובלת של תשובת הרשב"א לא הפריעו לפוסקים עד עכשיו. מכל מקום, הצעתנו פותרת את כל הקשיים האלה ומוכיחה שגם מרן, ר' יוסף קארו, מן הסתם נקט אותה שיטה.

לפי הצעתנו, הרשב"א מתייחס במשפט האחרון של התשובה לפרטי השאלה הנוגעים לאיומיהם של קרובי לאה, שהרי הוא אומר: "וגט מעושה כגון זה אפילו ביד ישראל פסול, וכל שכן ביד גוים".

כלומר, כשרות הגט שנתן ראובן תלויה בדרך האונס הבא על ידי אחרים: אם הוא בא על ידי יהודים - הוא פסול; אם על ידי גויים כדין - הוא פסול; ואם על ידי גויים שלא כדין, כמו לפנינו - הוא בטל. העובדה שכשרות הגט שנתן ראובן תלויה בדרך האונס האחרון על ידי אחרים, מורה שהאונס הראשון, האונס העצמי, אינו בגדר אונס גמור הפוסל את הגט גם בלי מודעה. אילו היה האונס הראשון, האונס העצמי, אונס הפוסל את הגט גם בלי שמסר מודעה, כמו שהיה מקובל להבין עד עכשיו, לא היה הרשב"א צריך להתייחס עוד במשפט האחרון לפרטי האונס על ידי אחרים ולקבוע את כשרות הגט לפי פרטי האונס האחרון.

23 בית יוסף, אבן העזר, סימן קלד. בהן: תשובת הריטב"א, תשובת הרב מיימון נג'אר ותשובת מהרי"ק, הנזכרות לעיל.

24 ראה מה שנאמר להלן בנימוקים האחרים.

ראיות מדברי המאירי

שני הקטעים הבאים מדברי המאירי יש בהם חזרה ניכרת על תשובת הרשב"א, והם משקפים את תוכן תשובתו.²⁵ מפרטי הדברים ניתן לברר את דברי הרשב"א בדרך מדויקת יותר. וזה לשונו (בית הבחירה, גיטין פח ע"ב, ד"ה ועישוי):

[1] ועשוי זה שהוזכר במשנתנו לא סוף דבר שחבטוהו והכוהו על כך אלא כל אונס במשמע אפי' אונס ממון כגון שהיו כובשין את ממונו עד שיגרש או הטילו עליו קנס על ידי גוים, ואפי' קבלה מעצמו כל שנתחרט וכופין אותו לקיים מצד הקנס אונס גמור הוא...

[2] מיהא דפרדיסא שמעינן דמאן דמפחיד לחבריה במידי דיכיל למיעבדיה כגון בהפסד ממון או בהכאת נפש אונס הוא, וכתבינן עליה מודעה אע"ג דלא עביד מאי דאמר. ואחר שכן, אף בגט,²⁶ שאינו צריך מודעה, כל שנתברר שהבהילוהו או הפחידוהו שלא כדין בדבר שאפשר להתקיים או שזה סבור שיהא אפשר להתקיים, אם בגוים אינו גט ובישראל פסול ופוסל.

בקטע הראשון, אילו היה המאירי סבור שאם כשהבעל שקיבל עליו קנס מתוך רצון מתחרט, האונס העצמי, "אונסא דנפשיה", הוא בגדר אונס גמור, ופוסל את הגט בלי שמסר מודעה, היה סופו של הקטע צריך להיות: "ואפי' קבלה מעצמו כל שנתחרט - אונס גמור הוא".

אכן, המאירי מזכיר אונסים אחדים שהם בגדר אונס גמור: חבטה והכאה, אונס ממון, כבישת ממון, הטלת קנס או הטלת קנס על ידי גויים, ואפילו קנס שקיבל הבעל על עצמו לשלם אם לא יגרש את אשתו והתחרט, וכופין אותו לקיים את התחייבותו לגרש מצד הקנס - כל אלה הם בגדר אונס גמור לדעת המאירי. לפי ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א, אם קיבל הבעל על עצמו קנס ברצון ונתחרט, ונתן את הגט לאשתו כדי להשתחרר מן הקנס, הגט פסול בלי שמסר מודעה, ולכאורה המילים "וכופין אותו לקיים מצד הקנס" שבדברי המאירי מיותרות ואף מטעות. ואולם לאמתו של דבר אינן מיותרות, מפני שהן משנות את המשמעות לגמרי, ולמעשה סותרות את ההבנה המקובלת, שכן המשמעות של האונס האחרון ברשימה היא: גם כשהאדם מקבל על עצמו קנס, יש עוד מצב של אונס גמור, והוא: "כל שנתחרט וכופין אותו לקיים מצד הקנס". המאירי כותב אפוא שאם הבעל

25 כן נראה לי הדבר בכירור, וכן כותב הרב אליקים גצל אלינסון במאמרו "סירוב לתת גט" סיני סט [עמ'] קלה (התשל"א), סוף פרק ד, סעיף ב, הדין בהוראת הרשב"א לאסור גירושין הבאים לפטור מחיוב ממוני, והוא כותב שבעקבות הרשב"א בתשובתו "קבע הרב המאירי עצמו הוראה זו יחד עם נימוק רבו בפירושו למסכת גיטין וז"ל...". ומביא את תחילת הקטע השני שבדברי המאירי כראיה לדבריו. וראה גם להלן, הע' 27.

26 המאירי אינו מבחין בין מכר או מתנה לבין גט. ראה להלן, הע' 29.

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

מקבל על עצמו קנס ומתחרט, מסירת הגט היא בגדר אונס גמור רק אם כפוהו על ידי אחרים לתת אותו לאשתו. לכן, כל זמן שלא כפו אותו אחרים לתת את הגט לאשתו, אין כאן אונס גמור, בניגוד להבנה המקובלת של תשובת הרשב"א.

אף על פי שהדיוק הקודם נכון ואי אפשר להפריכו, אין בו כדי להבהיר לגמרי למה ניסח המאירי את דבריו בלשון זה, ועדיין צריך לרדת לסוף דעתו. לאמתו של דבר, היה ודאי וברור למאירי שאם קיבל האדם על עצמו לשלם קנס אם לא ייתן את הגט לאשתו, ונתחרט לאחר מכן, אין הכפייה בגדר אונס גמור, והגט כשר, כל זמן שלא מסר מודעה. אבל במקרה זה, אונס הבא לו על ידי אחרים באמצעות התערבות בלתי הוגנת המנוגדת להלכה, כגון איום, כדי לחייבו לקיים את התחייבותו מצד הקנס, מעלה ספק, מפני שאפשר שאונס מעין זה תכליתו רק לכופף אותו לקיים את התחייבותו, ולכן אולי אינו בגדר אונס גמור הפוסל את הגט גם בלי שמסר מודעה. נימוקו העיקרי של המאירי הוא שאפילו אונס כזה הוא בגדר אונס גמור. ברור שקביעתו של המאירי, שבאה ככל הנראה אחרי לבטים והתייעצות עם הרשב"א, שאונס כזה הוא בגדר אונס גמור, מוכיחה שאלמלא האונס הזה, הבא על ידי אחרים, כשקיבל על עצמו לשלם קנס ונתחרט, הגט כשר, אם לא מסר מודעה. לפיכך בחרטה בלי התערבות אחרים, האונס העצמי אינו בגדר אונס גמור, הפוסל את הגט אם לא מסר מודעה, ונתינת הגט על ידי הבעל כדי להשתחרר מלשלם את הקנס אינה בגדר אונס גמור, הפוסל את הגט, ורק מסירת מודעה פוסלת את הגט.

נגד הבנה זו, אפשר לטעון שדברי המאירי, "ואפילו קבלה מעצמו, כל שנתחרט וכופין אותו לקיים מצד הקנס, אונס גמור הוא", אין משמעותם שמישהו כפה את הבעל בדרך אסורה ומנוגדת להלכה על ידי איום להביא למאסרו או לרדת לנכסיו, אלא שהתחייבותו ההלכתית של הבעל לשלם את הקנס אם לא ייתן את הגט בזמן שנקבע הוזכרה על ידי אדם כלשהו או אפילו בלי שום התערבות של אדם כלשהו, ורק עובדת קבלת הקנס, אם לא ייתן את הגט לזמן מסוים, היא היסוד הכופה אותו לתת את הגט, ומסירתו היא בגדר אונס גמור המבטל את הגט או פוסל אותו.

אולם אי אפשר לטעון כן, שהרי המאירי אומר בהדיא בעניין מי שרצה לקדש את האישה, והתנתה את הסכמתה להינשא לו בהסכמתו לכתוב לה את כל נכסיו. וזה לשונו (בית הבחירה, בבא בתרא מ"ב):

ובאו האשה והבן לדין וגמרו הדין שלא קנה אחד מהם, הבן שהרי [המתנה] מסותרת והאשה שהרי אונס מעורב במתנתה. ואע"פ שאונס הבא מחמת עצמו הוא, כל כיוצא בזה, נעשית מתנת הסתר כמודעה לחברתה. ומ"מ אילו קדמה

מתנת הפרהסיא [לאישה, למתנת הסתר לַבְּן], הייתה מתנה אע"פ שהיה בה קצת אונס.²⁷

במילים אחרות, בנידון שלנו, אונסא דנפשיה אינו אונס גמור הפוסל את הגט, ולכן רק מסירת מודעה עשויה לבטל את הגט. בלי מסירת מודעה, אף על פי שיש כאן קצת אונס,²⁸ המתנה או הגט שרירים וקיימים.²⁹

בקטע השני, המאירי כותב שוב בבירור שגם בגט אין צורך במסירת מודעה, כל זמן שהתברר שהיה הבעל מאוים, כלומר שרק באונס על ידי אחרים שלא כדין, שאין הדין נותן שכופים אותו לתת גט לאשתו, הגט פסול. אבל כשלא נתערבו אחרים בדבר, ומסר הבעל את הגט כדי להשתחרר מהתחייבותו, כלומר שמדובר באונס עצמי, אין זה בגדר אונס גמור הפוסל את הגט, והגט כשר כל זמן שלא מסר מודעה.

תשובת הרשב"א עוסקת בכפייה על ידי אחרים

אם סברתנו נכונה, הבחנת הרשב"א בין קבלת ממון לבין ויתור על קנס באה בחשבון רק כשיש כפייה על ידי אחרים. הרשב"א משווה את נתינת הגט המעושה למכירה המעושה של פרדסו של ראובן. אף על פי שהייתה המכירה מעושה, היא בגדר מכירה גמורה, אם קיבל המוכר את דמי המכר, בתנאי שלא מסר מודעה. לעומת זאת, בביטול הקנס, הרשב"א פוסק שהגט מעושה אף בלא מסירת מודעה. די בקביעה שנעשה עוול לבטל את המכירה או לפסול את הגט.

27 הוכחה זו מדברי המאירי חשובה מאוד, שכן אם נבין שדברי המאירי משמעם שאונסא דנפשיה הוא בגדר אונס גמור המבטל את הגט, ניתן לייחס דעה זו גם לרשב"א, שהרי המאירי השתכנע מדברי הרשב"א בתשובתו, וכן העיר לי אחד מקוראי טיוטת מאמר זה. מכאן חשיבותו של העיון בדברי המאירי, מפני שניתן להבין את שיטת הרשב"א על פיהם, ואף על פי שהזיקה בין פירוש המאירי לתשובת הרשב"א אינה מוכרחת לגמרי, סביר להניח לאור ההתכתבות ביניהם וניסוח הדברים בפירושו של המאירי שדעתם זהה.

28 נשאלתי מדוע מסירת מודעה עשויה לעזור באונס על ידי עצמו אם אין זה אונס? בשו"ת הריב"ש (סימן רלב) כבר השיב שיש אונס גמור (לשון דומה לזו שנקט המאירי), הפוסל את הגט גם בלי מסירת מודעה, ואף אם נאמר שאין מסירת מודעה מועילה אלא על ידי אונס, יש אונס שאין די בו לבדו לבטל את הגט מדין גט מעושה, כשלא מסר מודעה, ויחד עם זאת "קצת אונס" מועיל להחשיב את המודעה כתקפה, אף על פי שאינו אונס גמור מצד עצמו. הריב"ש מסביר את העניין בהרחבה, אך כבר קדם לו המאירי בעניין זה.

29 נשאלתי: ואולי המאירי מבחין בין מכר ומתנה לבין גט? התשובה לכך היא: מקור הדין באונס על ידי אחרים הוא מעשה דפרדיסא, ומקור הדין באונס על ידי עצמו הוא מעשה האיש שרצה לישא אישה, ואין מי שמערער על העיקרון שמסקנות כל אחד משני הנושאים האלה חלות הן על המתנה הן על הגט, ואין הבדל ביניהם. הרשב"א בתשובתו והמאירי (בקטע השני הנזכר לעיל) קיבלו את העיקרון הזה. גם ה"משכנות יעקב" מקבל את העיקרון. וזה לשונו (הובא בפתחי תשובה, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד, ד"ה ועוד): "המתנה בטילה וממילא דהוא הדין בגט".

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

הסתירה שנותרה זמן רב כל כך בלא פתרון בין הרשב"א לבין הפוסקים האחרים (רבנו פרץ, ריטב"א, רשב"ץ ובמיוחד מהרי"ק), מצאה בסוף פתרון חד משמעי.

אונס הבא על ידי אחרים ואונס הבא לאדם על ידי עצמו

אפשר לסכם אפוא שבעניין מסירת הגט מרצון, יש שני פרקים נפרדים לגמרי, וראוי לחדדם ולהבהירם:

א. **אונס הבא לאדם על ידי אחרים**, כבמעשה דפרדיסא. המסקנה היא שאין צורך למסור מודעה אם ידוע שנאנס. הר"ח והראב"ד הנזכרים בתשובת הרשב"א הוכיחו שאין מדובר רק באונס גופני, אלא גם אונס ממוני ואיום באונס גופני או באונס ממון במשמע. נוסף על זה, הרשב"א הולך בשיטתו המיוחדת, שבאונס הבא לאדם על ידי אחרים, הן בדיני מכר הן בדיני גיטין, אם קיבל הבעל כסף, המכר או הגט כשרים.³⁰

ב. **אונס הבא לאדם על ידי עצמו**, כגון שקיבל על עצמו ברצון קנס או שנתן עירבון שאם לא ייתן לאשתו גט עד זמן מסוים או שרצה לישא אישה שביקשה ממנו שיכתוב לה את כל נכסיו. במילים אחרות, אין שום אונס חיצוני המופעל עליו חוץ מיצרו או יתרונו. בזה אין מסקנה אחת ויחידה. רובם המכריע של הראשונים והפוסקים סבורים שאונס עצמי אינו בגדר אונס גמור הפוסל את הגט או מבטל את המתנה, ורק מסירת מודעה יכולה לפסול את הגט או לבטל את המתנה. לעומת זאת, מיעוטם של הראשונים (נימוקי יוסף, בבא בתרא כ"ב בדפי הרי"ף, ד"ה שמעינן מינה, האומר שכן היא גם דעת הר"ח והר"ן) סבורים שאין צורך במסירת מודעה, ודי בגילוי המעיד על חרטה כדי לפסול את הגט או לבטל את המתנה. גם הם מודים שאונס עצמי אינו בגדר אונס גמור הפוסל את הגט, אבל הוא קצת יותר חזק, שהרי לדידם גילוי החרטה די בו לפסול את הגט או לבטל את המתנה. אבל חשוב לשים לב שאין איש מן הראשונים מעלה על דעתו לחשוש לחרטה מסותרת או פנימית. רק מסירת מודעה, ולדעת מיעוט מן הראשונים חרטה גלויה, יש בכוחן לפסול את הגט. החשש לחרטה מסותרת מובא על ידי הרמ"א, ולפיו אונס עצמי גם הוא בגדר אונס גמור, והדבר מנוגד למסקנת הגמרא (בבא בתרא מ"ב ע"ב) ודעותיהם של הראשונים, ואף למסקנת הרמ"א עצמו (חושן משפט, סימן רמב, סעיף י').

בשאלה שנשלחה אל הרשב"א, נזכרים שני הגורמים ההלכתיים האלה, האונס העצמי עם החרטה הגלויה מצד אחד והאונס על ידי אחרים מצד שני, והם יכולים לבוא בחשבון

30 ראה להלן, הע' 33.

מתחילה. נדמה שעד היום נתערבו שני הגורמים הללו ותכונותיהם זה בזה. הרשב"א התייחס מיד בתחילת התשובה למעשה דפרדיסא, וציין שאנחנו בפרק "אונסא דאחריני",³¹ ולכן הגורם השני הבא בחשבון, האונס העצמי, הקנס שקיבל האדם על עצמו ברצון, אחר החרטה הגלויה, אינו הגורם ההלכתי המכריע.

כל התשובה בנויה על העיקרון שמדובר באונס הבא לאדם על ידי אחרים, מפני שאינם ממוני דינו כדין אונס ממוני, ואונס ממוני דינו כדין אונס גופני, והגט פסול אם נגרם האונס על ידי יהודי, אך בטל אם נגרם האונס על ידי גוי. אחר כך הרשב"א מרחיב את הדיבור על הגט המעושה, שהוא כשר על ידי קבלת כסף לפי הכלל "תליוהו וזבין - זביניה זביני", והוא מדגיש עניין זה, מפני שהוא רואה בו דבר יסודי.³² באונס חיצוני גמור, הגט או המכר המעושים כשרים אך ורק על ידי קבלת כסף, ולא על ידי מחיקת חוב. ונראה שהוא לומד את הדבר באמצעות הדיוק שגט מעושה שלא כדין פסול, אף על פי שהבעל מרוויח מן העובדה שנפטר מלתת לאשתו שאר וכסות. מסקנה זו יסודה בעובדה שביטול חוב אין בו די, וצריך לשלם תשלום חדש ממש. הרשב"א רצה בהחלט לקיים את ההשוואה בין המכר לבין הגט, כדי שיחול הכלל "תליוהו וזבין - זביניה זביני" גם על הגט, ולכן נאלץ להגביל את הכלל למקרה שהבעל מקבל כסף ולהוציא את המקרים שנמחק בהם חובו.³³ נראה

31 מכאן ראייה שהרשב"א אינו פוסק כדעת המיעוט (ר"ח, ר"ן ונימוקי יוסף), הסוברים שהמתנה המסותרת לבן אינה בגדר מודעה, אלא רק מגלה את אונסו, ודי בה לבטל את המתנה או הגט. שאם לא כן, היה הרשב"א צריך לדון בשאלת האונס העצמי, ולא בשאלת האונס על ידי אחרים, מפני שהתנהגותו של ראובן הייתה מגלה את אונסו ומבטלת את הגט לפני התערבות האונס על ידי אחרים. אכן, הרשב"א סבור כדעת הרוב המכריע שהמתנה המסותרת הקודמת היא מודעה למתנה הפומבית (בבא בתרא מ ע"ב). לכן אין צורך להתייחס לכל הפרטים הקשורים לאונס העצמי, כמו הקשר בין קרובי לאה והגזבר או סירובו של הגזבר להקטין את סך הקנס. הפרט היחיד החשוב הוא האיום לשים אותו במאסר.

32 בניגוד לדעת ר' יצחק הזקן, שלא קיבל את ההשוואה בין המכר ובין הגט (תוספות, בבא בתרא מ ע"א, ד"ה אילימא). נמצא שהעיקרון "תליוהו וזבין - זביניה זביני" אינו חל על הגט. ראה בהע' הבאה.

33 לאמתו של דבר, אין מדובר בגמרא (בבא בתרא מ ע"א) בעניין שאר וכסות, אלא שהתוספות (שם, ד"ה אילימא) מביאים שר' יצחק הזקן רצה לפרש כך בתחילה, בהווא אמינא, שגט מעושה כשר, מפני שהבעל מרוויח מן העובדה שהוא נפטר מלתת לאשתו שאר וכסות. אבל התוספות מודים שאי אפשר להבין כן, דאם כן, גט מעושה שלא כדין גם הוא צריך להיות כשר. אבל הרשב"א סבור אחרת ורוצה לדייק שלמסקנה הפקעת שאר וכסות, שהיא כעין מחיקת חוב, אינה בגדר קבלת ממון, מפני שאילו הייתה בגדר קבלת ממון, היה גט מעושה שלא כדין צריך להיות כשר. עכשיו זכינו להבין את מקור ההבחנה של הרשב"א בין קבלת כסף לבין היעדר הפסד ממון. הרשב"א מציין שהאישה היא קניין כספו של הבעל, ולכן אין הפרש בין דיני מכר לבין דיני גיטין. לכן, כיוון שגט מעושה שלא כדין פסול בישראל, הפקעת חיובי שאר וכסות אינה בגדר קבלת ממון, ובהכרח הסיבה לזה היא שהיעדר הפסד ממון אינו בגדר קבלת ממון. כך הכניס הרשב"א את העיקרון המחודש שלו (הוא היחיד הסבור כן, וכנראה אף המאירי לא קיבל את העיקרון הזה). שגט או מכר מעושה נעשה כשר על ידי קבלת סכום כסף. אבל לא זכיתי להבין את דבריו של ר' יצחק הזקן, שהרי תיקנו חכמים ש"מזונותיה תחת מעשה ידיה" (כתובות מז ע"ב). אם כן, אם הוא מרוויח מן העובדה שהוא נפטר מלתת לאשתו שאר וכסות מצד אחד, הרי מצד שני הוא מפסיד את מעשה ידיה, ובסופו של דבר אינו מרוויח ולא כלום.

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

שהרשב"א היה היחיד שנקט סברה זו. אי אפשר להבין את התשובה ואת המבנה שלה לפי ההבנה המקובלת, שהגורם ההלכתי של התשובה הוא הקנס שהתקבל ברצון על ידי ראובן, שהוא האונס העצמי, שהוא בגדר אונס גמור ופוסל את הגט. גם הוכחנו שהמאירי סבור שאונס עצמי אינו בגדר אונס גמור. אבל אם קיבל הבעל על עצמו קנס ברצון, ואיימו עליו שלא כדין, הרי זה בגדר אונס גמור, והגט פסול, ואינו צריך למסור מודעה, מפני שמדובר באונס דאחריני.

נימוקים אחרים

א. לדעת כל הפוסקים, בלי שום ערעור, השבועה היא אונס יותר חזק מהתחייבות כספית, שכאמור יכולה להתקיים באחת משתי דרכים, קבלת קנס כדי להבטיח פעולה מיוחדת או נתינת עירבון לאותה מטרה. נוסף על זה, הפוסקים, בעקבות רבנו פרץ,³⁴ מקבלים את העיקרון שהשבועה אינה בגדר אונס גמור, ובכל זאת היא דומה לאונס. אבל ההתחייבות הכספית אינה בגדר אונס, ואף אינה דומה לאונס.³⁵ הרשב"א,³⁶ בעקבות המהר"ם בר"ך מרוטנבורג, פוסק בניגוד לדעת רבנו פרץ, שהבעל, שקיבל עליו שבועה, חייב לקיים את שבועתו, והגט אינו מעושה, והוא כשר. אם כן, הדבר יהיה מתמיה ביותר אם יפסול הרשב"א בלי מסירת מודעה גט שנתן הבעל שקיבל עליו ברצון קנס, אם לא יגרש את אשתו לפני זמן מסוים.

ב. הרשב"א כותב בחידושו במסקנת המעשה במי שביקש לקדש אישה, והסכימה להינשא לו רק אם יכתוב לה את כל נכסיו. וזה לשונו (בבא בתרא מ ע"ב, ד"ה הא דאמרינן):

ויש מפרשים דהתם בלחוד הוא דהויא מודעא משום דעובדא גופא מוכחא דאיכא אונס. ומיהו אי לאו מתנתא טמירתא דבריה הוה אמרינן דהאי אונסא לאו אונס

34 הגהות סמ"ק, מצווה קפד, הגהה יג (סדר הגט לרבנו פרץ).

35 ה"שולחן ערוך" מביא את דברי רבנו פרץ להלכה (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד): "אם נשבע הבעל ליתן גט, צריך שיתירו לו קודם, שלא יהא דומה לאונס, אך ערבות יתן אם ירצה, שאין זה דומה לאונס". דברי רבנו פרץ הובאו בשו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן סח (והיא התשובה לרבי מיימון נג'אר). הרשב"ץ מסיים את תשובתו במילים אלו: "מ"מ מדברי הרב ז"ל [רבנו פרץ] שכתב שנתנית ערבון לא הויא אונס, למדנו שהמחייב עצמו ממון [דהיינו קנס] אם לא יגרש, וגרש, שאין זה אונס". וכן בהגהת הרמ"א (אבן העזר, שם): "אם כבר גירש מפני זה [הקנס] ואפילו גירש מכח שבועה". כללו של דבר: השבועה דומה לאונס, והקנס והעירבון אינם דומים לאונס.

36 שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתנד. ראוי להדגיש שהימצאות תשובת המהר"ם בתוך תשובותיו של הרשב"א אינה לא טעות סופר ולא טעות מדפיס ואף לא טעות מקרית. כעשרים תשובות של המהר"ם מצויות בחלק א של תשובות הרשב"א, וכפי הנראה הרשב"א הכניסן לספרו מפני שהעריך את המהר"ם, במיוחד לאחר הסתלקותם של רבותיו, ואף נועץ עמו.

גמור הוא דאונסא דנפשיה הוא, דאי בעי לא נסיב ולא כתיב ולא יהיב, אלא גמר בליביה ויהיב. אבל בדכתב ליה לבריה מתנתא טמירתא, מתגלי אונסיה ומבטל ליה למתנתיה. אבל ר"ח ז"ל כתב וכו'.

נמצא שהרשב"א כותב בהדיא שאונסא דנפשיה אינו בגדר אונס גמור, ורק מתנה מסותרת קודמת או מודעה מבטלת את המתנה או פוסלת את הגט. יש לשים לב שה"מגיד משנה" מפרש את דברי הרמב"ם כדעת הרשב"א מילה במילה (זכייה ומתנה, פרק ה, הלכה ד).

ג. איך הבין ר' יוסף קארו את תשובתו של הרשב"א? ודאי לא לפי ההבנה המקובלת היום. ב"בית יוסף" הוא מונה או מצטט ומקצר ברציפות שמונה תשובות, ובהן תשובת הריטב"א, תשובת ר' מיימון נג'אר, תשובת הרשב"א הנידונה, ואת התשובה מרחיקת הלכת של המהרי"ק (בית יוסף, אבן העזר, סימן קלד), ונראה שלא ראה סתירה יסודית בין התשובות האלה. דבר זה בלתי אפשרי לפי ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א. על כן, על כורחנו עלינו לומר שר' יוסף קארו מבין שהגורם ההלכתי בתשובת הרשב"א הוא אונס הבא לראובן על ידי אחרים, האיום במאסר, אם לא ישלם את הקנס עד המועד שנקבע מראש.³⁷ וזה לשון ה"שולחן ערוך" בעניין זה (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ה): "הא דאינו גט כשהוא אנוס, הני מילי כשמסר מודעה. אבל אם לא מסר מודעה, אם אנסוהו וכו'. מן הדברים האלה, אפשר לדייק שאם הוא אנוס על ידי עצמו, הגט תמיד כשר, ורק אם מסר מודעה, הגט בטל. הדבר נראה עוד יותר מפורש מדבריו בשו"ת אבקת רוכל.³⁸ נמצא שר' יוסף קארו אינו פוסק כהבנתו של הרמ"א בתשובת הרשב"א, שאם נתן הבעל גט לאשתו כדי להשתחרר מן הקנס שקיבל על עצמו, הגט בגדר גט מעושה, והוא פסול. אדרבה, הגט כשר כל זמן שלא מסר מודעה, ופסקו

37 לכן אפשר להסיק שר' יוסף קארו ידע את התשובה בגרסתה המקורית וקיצר אותה.

38 וזה לשונו (שו"ת אבקת רוכל, סימן קעז): "עד כאן לא אמר רבינו פרץ אלא בנשבע, אבל בנודר ואוסר עליו דבר פלוני אם לא יגרש, אין צריך שיתירו לו. וטעמא דהא איכא לפלוגי בינייהו. שמי שנשבע, אם לא יתירו לו, אין לו צד לקיים שבועתו אם לא יגרש. אבל הנודר ואוסר עליו דבר פלוני אם לא יגרש, הרי אפשר לקיים לו נדרו אעפ"י שלא יגרש. ויש הוכחה בדברי רבינו פרץ ממה שלא הצריך התרה אלא לנשבע ולא להזכיר נודר. ועוד שכתב, אך ערבון יתן אם ירצה שאין זה דומה לאונס עכ"ל. והטעם הוא משום דכיון דבידו להפסיד הערבון ולא יגרש, אין זה דומה לאונס". לכן השבועה דומה לאונס, וצריך שיתירו לו את השבועה. אבל הדברים האחרים, הנדר (והוא הדין קבלת קנס) והעירבון, אינם בגדר אונס, ואפילו אינם דומים לאונס. לכן אינו צריך שיתירו לו אותם, והגט כשר כל זמן שלא מסר מודעה. נמצא שר' יוסף קארו פוסק שגט שנתן הבעל רק כדי להשתחרר מחובת הקנס כשר כל זמן שלא מסר מודעה. הרשב"א לא ביקש התרה לנשבע, ולכן בנידון הנודר, והוא הדין למקבל על עצמו לשלם קנס, ודאי הדבר הוא בגדר קל וחומר.

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

של ה"שולחן ערוך" ב"אבן העזר" מתאים לפסקו ב"חושן משפט" (סימן רמב, סעיפים ט-י).³⁹

כיצד התפתחה ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א

הפסיקה הנוכחית על פי ההבנה המקובלת של תשובת הרשב"א התפתחה בחמישה שלבים. א. תשובת הרשב"א ב"בית יוסף", המצטט את נוסח השאלה בצורה מקוצרת וחסרה. וזה לשונו (אבן העזר, סימן קלד):

שאלת: ראובן בעל לאה וקרובי לאה היו בהסכמה שיגרש ראובן את לאה אשתו, ונאותו זה לזה בקנס אלף דינר ושיגרש לזמן קבוע, ואחר נתחרט ראובן ומיאן בדבר, והללו מתרין בו מצד הקנס, עד שהלך לגזבר להתפשר עמו ולא קבל, ומחמת יראה זו גירש ראובן זה אלא שלא היה בקי למסור מודעה. אם נדין גט זה כגט מעושה?

ר' יוסף קארו מקיים במשפט המקוצר את המילים "והללו מתרין מצד הקנס", אבל משמיט את המשפט "אדרבא, איימו שאם יעבור אפילו שעה אחת מן הזמן, יניחוהו במשמר עד שיפרע", כנראה משום שלא חשב שקיצורו עלול להטעות את הקורא ולהביא לידי הבנה משובשת, אף על פי שראינו שהוא עצמו הבין את התשובה כהלכה. אילו היה כותב אפילו רק "והללו מאיימין עליו מצד הקנס" או "והללו כופין אותו מצד הקנס", כגרסת המאירי, לא היינו באים לידי אי הבנה זו.

ב. קיצור תשובת הרשב"א ב"דרכי משה" (שם):

אבל בית יוסף כתב בשם הרשב"א בתשובה שמי ששעבד עצמו בקנס לגרש, וידעין ביה שאינו מגרש ברצונו, אלא שמתירא מפני הקנס, הוי גט באונס, ופסול אע"פ שלא מסר מודעה.

39 לעומת זאת, יש סתירה בין דברי הרמ"א ב"אבן העזר" (סימן קלד, סעיף ד) לבין דבריו ב"חושן משפט" (סימן רמב, סעיפים ט-י). נוסף על זה, דבריו ב"אבן העזר" נראים תמוהים מצד עצמם, מפני שלדבריו, אם נתן הבעל ברצון עירבון להסכמתו לגרש את אשתו, הגט כשר, בעוד שאם קיבל עליו קנס ברצון, המצב מסובך, עד כדי כך שהרמ"א דורש שיפטר אותו מן הקנס. והדבר מתמיה, שהרי אם התחרט הבעל, ובכל זאת נתן את הגט לאשתו כדי לקבל את העירבון (כבמקרה הנזכר בשו"ת מהרי"ק, שורש סג), הגט מעושה ופסול. מכאן ראייה שרבו פרץ ור' יוסף קארו אינם סבורים כדעת הרמ"א. לדעתם, אין הבדל בין העירבון לבין הקנס, וחרטה מסותרת אינה פוסלת את הגט. ונקטו עירבון מפני שהעירבון נותן יותר ביטחון מן הקנס, מפני שהאישה אינה מתרצה שיתירו לו את שבועתו תמורת קנס, אך אינה מתנגדת להתיר אותה תמורת ערבות.

נראה שנוסח מקוצר זה יסודו בנוסח המקוצר שב"בית יוסף", וכאן התחילה הבנתה המשובשת של תשובת הרשב"א והשתרשותה בהלכה. הרמ"א וכל האחרונים⁴⁰ הכירו את תשובת הרשב"א רק מנוסחה המקוצר ב"בית יוסף".

ג. הגהת הרמ"א. וזה לשונו (אבן העזר, שם, סעיף ד):

אבל אם קיבל עליו קנסות אם לא יגרש, לא מיקרי אונס... ויש מחמירין אפילו בכהאי גוונא (שם בתשובת הרשב"א), וטוב לחוש לכתחילה ולפטרו מן הקנס. אבל אם כבר גירש מפני זה, ואפילו גירש מכוח השבועה שעשה מעצמו לגרש, הגט כשר, הואיל ומתחילה לא אנסוהו על כך.

זהו שלב חדש. הרמ"א חושש לכתחילה לחרטה מסותרת, אף על פי שלאמתו של דבר אין הצדקה לחשש זה אף לפי דעת המיעוט, החרטה צריכה להיות גלויה כדי שייפסל הגט או תבטל המתנה, בעוד על פי הדין המקובל, באונס עצמי, רק מסירת מודעה עלולה לפסול את הגט או לבטל את המתנה. לכן יש סתירה בין חששו של הרמ"א כאן ובין דעתו ופסקו ב"שולחן ערוך" (חושן משפט, סימן רמב, סעיפים ט-י), שהוא אומר בו כי רק מסירת מודעה יש בה לבטל את המתנה.

ד. הרב יעקב מקארלין (שו"ת משכנות יעקב, סימן לח), שכנראה לא הכיר את הנוסח המקורי של התשובה, נוקט עמדה מרחיקת לכת לפי הבנתו של הרמ"א בתשובת הרשב"א, ופוסק לפי הבנה זו לא רק לכתחילה, אלא אף בדיעבד, ופוסל גט שנתן הבעל שקיבל על עצמו קנס ברצון, מחשש לחרטה מסותרת ולגט מעושה.

ה. בית הדין הרבני הגדול⁴¹ פסק בשנת תשט"ז שאם קיבל הבעל על עצמו קנס ברצון, אם לא יגרש את אשתו, ואחר כך התחרט ונתן לה את הגט בלחץ הקנס שקיבל על עצמו, הגט פסול משום שהוא בגדר גט מעושה. לכן אין לאשר לכתחילה הסכם קדם נישואין שהבעל מתחייב בו לשלם קנס, אם לא ייתן לאשתו גט. גם היום, רבנים מצטטים את הנוסח המקוצר והמשובש של תשובת הרשב"א, ומתעלמים, בידועין או שלא בידועין, מן הנוסח המקורי.

פסק דין זה הוא סופו של תהליך שהתחיל בתקצירה החסר והמטעה של תשובת הרשב"א ב"בית יוסף". הרמ"א הבין ב"דרכי משה" שהקנס שקיבל ראובן על עצמו הוא בגדר אונס גמור, אם התחרט. הרמ"א בהגהותיו עבר שלב נוסף, וטען שהרשב"א סובר שיש לחשוש לחרטה מסותרת, ופסק כך לכתחילה, על אף הסתירה בין פסקו לבין דבריו ב"חושן משפט"

40 מלבד שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, סימן טו.
41 ערער (גדול) טז/47, טז/71, פד"ר ב 9 (ט"ז בתמוז תשט"ז).

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

(סימן רמב, סעיפים ט-י). ה"משכנות יעקב" עבר עוד שלב, וקבע שיש לפסוק כמו הרמ"א לא רק לכתחילה אלא אף בדיעבד, ויש לחשוש לחרטה מסותרת ולפסול את הגט משום ספק גט מעושה. בסוף התהליך, פסק בית הדין הרבני הגדול כמו ה"משכנות יעקב", ואסר הסכמי קדם נישואין שהבעל מתחייב בהם לשלם קנס, אם לא ייתן גט לאשתו. כך הגענו למצב הנוכחי, שמיוחסת בו לרשב"א דעה מוטעית שלא עלתה על דעתו. ההבנה המוטעית הזו נשתרשה לפני כחמש מאות שנה ולא תוקנה עד היום. דומה שאילו היה הרשב"א קם לתחייה, היה תמה על מה שקרה לתשובתו ונבהל מן ההוראה המיוחסת לו בטעות.

סיכום

תשובת הרשב"א דנה בהתערבות מנוגדת להלכה, האיום של משפחת לאה, שהיא בגדר אונס הבא לאדם על ידי אחרים ופוסל את הגט. תשובת הרשב"א מבוססת על הנחה מוקדמת, שקנס שקיבל הבעל על עצמו אינו בגדר אונס גמור. הרשב"א ענה שאם נאנס הבעל לתת גט לאשתו, הגט המעושה נעשה כשר על ידי קבלת ממון. שכשם שמזכר מעושה נעשה כשר על ידי קבלת ממון, "משום דסתמא דמילתא כל שמקבל זוזי גמר ועביד ומחיל אאונסים", כך גט מעושה נעשה כשר על ידי קבלת ממון, "משום דאגב זוזי גמר ומגרש".⁴² בנידונו של הרשב"א, ביטול הקנס אינו בגדר קבלת כסף, ולכן גט מעושה אינו נעשה כשר על ידי קבלת כסף.

פירושה של תשובת הרשב"א, שעליה מבוססת היום הפסיקה, אינו מתאים לפשט נוסח התשובה, נוגד את הסברה הישרה ויוצר סתירה יסודית בין הרשב"א לבין שאר הראשונים, שאיש מהם לא עמד עליה ואף לא חש בה. לשיטתנו, הפתרון פשוט מאוד: מעולם לא הייתה סתירה בין הרשב"א לבין שאר הראשונים, עד שפרסם הרמ"א את הגהותיו ל"שולחן ערוך". ומקורה של הסתירה בהיעדר פרט אחד או אף בשימוש במילה אחת לא מתאימה בקיצורה של התשובה על ידי ה"בית יוסף".⁴³

42 בשו"ת ריב"ש (סימן כזו), כתב להפך, שאין דמים לאישה. ה"שולחן ערוך" (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ה), שלא ציין שום הסתייגות, והרמ"א (שם, סעיף ח), פסקו כמותו. בשו"ת הרדב"ז (חלק ו, סימן ב אלפים צה) פוסק גם כן כהריב"ש. אולם ראה משנה תורה (אישות, פרק יד, הלכה יט): "אין מחייבים את הבעל לפדות את אשתו יותר על דמיה". אפשר שהם נוקטים כדעתו של ר' יצחק הזקן, שאינו מקבל את הכלל "תליוהו וזבין - זביניה זביני" בגט (ראה תוספות, בבא בתרא מח ע"א, ד"ה אילימא). אבל בכל זאת, על אף דברי ה"שולחן ערוך" והרמ"א, הרב אברהם בורנשטיין, אב"ד סאכטשוב (שו"ת אבני נזר, אבן העזר, סימן קסז, אות כג), בעיגון חמור של איש שעזב את אשתו לכמה שנים, היה מוכן להכשיר גט מעושה על ידי מלקות, משום נתינת כסף, 15 רובלים, לפי שיטת הרשב"א, אם לא משום שיבוש בכתיבת שם אביה בגט. 43 נשאלתי דרך קושיה: מה הדין בנידונו של הרשב"א, אם משפחת לאה, בלי שום תחבולה, הפחדה או איום, הייתה טוענת בפשטות לפני הגזבר שאינה מרוצה מהצעת ראובן להפחית את הקנס ומתנגדת לה, מפני

אם תתקבל טענתי, ניתן יהיה להכיר בעובדה שהחומרה הזו, שלא הייתה ידועה לגדול הראשונים, שיסודה בטעות, אינה בגדר עצה טובה לרווחא דמילתא, מפני שלאמתו של דבר, אין בה שום חיוב, מפני שהיא נובעת מאי הבנה של תשובת הרשב"א. להפך, היא בגדר "חומרא דאתי לידי קולא הוא" הגורם לתקלות חמורות. גילוינו מעניק חיזוק תאורטי להסכמי קדם נישואין, ומעתה יש לקוות שהכול יסכימו שניתן לחתום על הסכמי קדם נישואין בשופי, מפני שאי אפשר להתעלם מן העובדה שברוב העולם הסרבנות לגירושין דורשת פתרון בדחיפות.⁴⁴ גילוינו מאפשר פתרון משביע רצון המתאים להלכה. אמנם עלינו לטפל בשאלה שיש להביאה לפני פוסקי ההלכה: האם אפשר בימינו לבטל מנהג שהשתרש בטעות,⁴⁵ ומהם הנימוקים המצדיקים זאת? מכל מקום, אי אפשר להמשיך ולהתעלם מן

שהיא בגדר הפרת ההסכם. כונת המקשן ברורה. הוא רוצה להוכיח שכל התערבות, אף הזעירה ביותר, סוף סוף היא בגדר כפייה. לכן, אף בלי התערבות חיצונית, ההתחייבות העצמית היא בגדר אונס ובגדר כפייה הפוסלת את הגט בלי מסירת מודעה. אבל התשובה פשוטה: אין שחר לסברת המקשן. מפני שהיא מוכחשת בהתחייבות בקנס, שהרי המאירי דורש שני תנאים כדי לקבוע שהגט פסול בלא צורך במודעה, דהיינו חרטה ואונס הבא לו על ידי אחרים. אם כן, פשוט שכל זמן שלא היה אונס מצד משפחת לאה, הגט כשר, וצריך למסור מודעה. לאמתו של דבר, כל זמן שהתערבותה של משפחת לאה שקטה, ישרה והוגנת, בתחום הדין וההלכה, מותר לה לטעון שראובן התחייב לפי הסכם מקובל, ואין לשנות את תנאי ההסכם. היא יכולה גם להתנגד להפחתת הקנס ולתבוע את ראובן לדין. לכן אנחנו עוד בגדר הקנס שקיבל הבעל על עצמו, והגט כשר כל זמן שלא מסר מודעה. רק התערבות תקיפה, אלימה, או אף התערבות בלתי הוגנת הכוללת הפחדה או איום, שכוונתה של משפחת לאה לעשות משפט לעצמה שלא כדין ושלא כהלכה, מוציאה את העניין מגדר הקנס שקיבל הבעל על עצמו, ומעבירה אותו לגדר אונס הבא לו על ידי אחרים, והיא בגדר כפייה שלא כדין ופוסלת את הגט, אם קיבל על עצמו לשלם קנס. ייתכן שאמנם קשה לקבוע את קו הגבול בין התערבות הוגנת והתערבות בלתי הוגנת, ואז במקום שיש ספק, הדבר מסור לשיקול דעתו של בית הדין.

44 ברוב המדינות בחוץ לארץ, המצב קשה ביותר. בתי המשפט מוציאים פסקי דין לגירושים אזוריים בלי להתחשב בבקשות הנשים לעכב את הגירושין עד נתינת גט פיטורין. הסכמי קדם נישואין הקיימים אינם מועילים. בית המשפט האזורי אינו רואה שום הבדל בין מזונות מוגדלים לבין קנס. יתר על כן, אף אם הוא מאשר את ההסכם ומחייב את הסרבן לשלם את הסכום החודשי, האישור הזה הוא בגדר לחץ ישיר על הבעל לתת את הגט, וזה בגדר עישוי המבטל את הגט. לכן, אין מנוס ואין מפלט מהסכם קדם נישואין המבוסס על קבלת קנס גבוה חד פעמי, אם לא ייתן הבעל גט עד מועד מסוים, למשל חודשיים אחר מתן פסק הדין בגירושים אזוריים. ברור שהסכם מסוג זה צריך לקבל הן את אישור בית הדין המקומי או הקרוב, כדי שיקבל הקנס תוקף הלכתי, הן את אישור הנוטריון, כדי שתקבל ההתחייבות תוקף חוקי רשמי. מעתה, חיוב תשלום הקנס אחר פסק הדין של בית המשפט קיים בלי קשר למתן הגט, והבעל הסרבן יזדרז לתת את הגט תמורת ויתור על הקנס או על חלק ממנו. מכאן חשיבות העניין ונחיצותו.

45 לכאורה, כך נראה מפשט דברי הרמב"ם (משנה תורה, ממרים, פרק ב), שביטול מנהג שנשתרש בטעות אינו בעייתי, וניתן למצוא כמה דוגמאות לביטול מנהגים ברמב"ם וב"שולחן ערוך". גם כשהייתה התנגדות לביטול המנהג, היא הייתה על ערך המנהג אבל לא על האפשרות לבטלו. ויש להדגיש שמדובר במקרים של מנהג מתמיה, מנהג שאין לו שחר או אף מנהג שיש בו צד של אפיקורסות. המקרה הנידון במאמר הוא מנהג מחמיר שנשתרש כתוצאה מהבנה מוטעית בתשובת הרשב"א, והיו לו תוצאות רציניות וחמורות. אפשר לשאול: מה ההבדל בין מנהג מחמיר זה לבין המנהג המחמיר שלא לקבל נתינת גט על ידי בעל שנשבע קודם לכן לתת את הגט לאשתו? המנהג האחרון נובע מהכרעת רבנו פרץ (מאחרוני בעלי התוספות). שהשבעה אינה בגדר אונס אבל דומה לה (לעיל, הע' 34). ולכן הוא מנהג מחמיר על פי הוראה מחמירה ביועין. הרמב"ם קבע מסמרות ברורים ומוחלטים בעניין המנהג, מתי יש איסור לבטל

האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס גמור ופוסלת את הגט?

המסקנות שהעלינו במאמר זה, שהרי אפילו מבית הדין הגדול שבלשכת הגזית, שממנו יוצאת תורה לישראל, עלול להתעלם דבר הלכה שגילוייו עלול להביא בתנאים מסוימים לחיוב חברי בית הדין להביא קרבן פר העלם דבר.

את המנהג המחמיר ומתי חובה לבטלו. כתשובתו לרבי אברהם הכהן מבגדאד בעניין ההפלגה בנהרות הגדולים בשבת (הרמב"ם התנגד למנהג הבבלי ולהוראות הגאונים בניני תחומין ועירובין. ראה משנה תורה, שבת, פרק יד, הלכה ה): "אבל מה שזכרתם מהיתלותם במנהג, המנהג הוא דבר שצריך להזהר בו מאוד, וכביאור אמרו ז"ל: 'דברים של התר ואחרים נהגו בהן איסור, אי אתה רשאי להתירן בפניהם' אבל צריך בתנאי שביארו התלמוד הירושלמי, והוא שצריך לידע שאותו הדבר מותר ואוסרו על עצמו מצד שמדקדק על עצמו. אבל אם היו אנשי אותו המנהג חושבים בדבר המותר שהוא אסור, והם מתמידים על מחשבת האיסור בו, וכל שכן אם נתחבר לו 'מעין הקש' [כלומר סברה הלכתית] שדימה להם איסורו, אז אין ראוי להניחם באותה המחשבה בשום פנים. אבל צריך למחות בידם, ומודיעים להם שזה שחשבו בו שהוא אסור, הוא מותר, ונפל להם באיסורו טעות, לפי שאין ראוי לקבוע הטעות בשום פנים, ואין הפרש בין איסור המותר והתרת האסור" (איגרות הרמב"ם, מהדורת הרב שילת, עמ' רעח-רעט; תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, כרך ב, סימן שח, עמ' 568). וראה גם פרי חדש, אורח חיים, סימן תצו, אות תשיעי, בד"ה כתב ר"י הלוי, הקובע מסמרות דומים לאלה שקבע הרמב"ם. ואין כאן מקום להאריך, מפני שכבר חרגנו מנושא המאמר.